

Ivana Horbec

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

GROF FERENC BALASSA I CIVILNA SLAVONIJA U DRUGOJ POLOVICI 18. STOLJEĆA

UDK 929Balassa, F.

94(497.5Slavonija)17¹⁷

DOI 10.22586/ss.24.1.6

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 20. 4. 2024.

Kao kraljevski komornik, savjetnik Ugarskog namjesničkog vijeća, veliki župan Srijemske županije, hrvatsko-slavonski ban te savjetnik Leopolda II., grof Ferenc Balassa (1736. – 1807.) bio je jedna od istaknutijih osoba u politici zemalja krune sv. Stjepana u drugoj polovici 18. stoljeća. O Balassi se u hrvatskoj historiografiji rijetko raspravljalo na temelju izvora, a često s različitih, čvrstih stajališta. S jedne je strane smatran predstavnikom inteligencije i prosvijećenim javnim službenikom; s druge strane „strancem“, „josefinistom“ i „komesarom“ habsburških vladara. Znatan dio svojeg radnog vijeka, od 1762. do 1790. godine, Balassa je proveo u Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu, gdje se upoznao s tamošnjim društvenim i političkim tradicijama i gdje je bio posrednikom između staleža i zahtjeva državnih struktura na lokalnoj razini u razdoblju prosvijećenog apsolutizma. Njegova opsežna korespondencija i drugi zapisi uvelike otkrivaju njegova osobna stremljenja, ali i osobna stajališta o lokalnoj politici onoga doba. U ovom se radu na temelju tih izvora propituje Balassina uloga u formiranju habsburške politike prema Civilnoj Slavoniji, osobito s obzirom na njegovo obrazovanje, osobne ambicije i iskustvo političkog djelovanja u Slavoniji.*

Ključne riječi: Ferenc Balassa, hrvatska povijest, Slavonija, Habsburška Monarhija, veliki župani, 18. stoljeće

Uvod

U hrvatskoj historiografiji Ferenc (Franjo) Balassa de Gyarmáth (1736. – 1807.) uglavnom je ostao zapamćen po kratkom banovanju u vrijeme Jo-

* Rad je nastao u sklopu istraživačkog projekta SANITAD koji se provodi na Hrvatskom institutu za povijest i financira sredstvima Europske unije iz fonda NextGenerationEU.

sipa II. (1785. – 1790.). Zbog pristajanja uz jozefinističke reforme, kojima se protivila većina ugarskoga (i hrvatsko-slavonskoga) plemstva, suvremenici su ga nazivali „banom-komesarom“ te optuživali da je izdao „Korunu i pravice Magyarske“ i za časti prodao „ztarinu Domovinu“.¹ Negativnom ozračju naspram Balasse pridonio je i njegov „bijeg“ iz zemlje nakon sloma jozefinskih reformi, o kojem je svjedočio Balassin suvremenik grof Adam Oršić u svojim memoarima.² Balassina je povezanost s Hrvatsko-slavonskim Kraljevstvom, međutim, bila puno dugotrajnija no što bi se moglo naslutiti iz njegova kratkoga banovanja u vrijeme Josipa II.: Balassa je, između ostalog, skoro tri desetljeća prije svog odlaska iz Kraljevstva, od 1762. godine, stolovao u Vukovaru kao veliki župan u Srijemskoj županiji. Bio je i kraljevski komornik, jedan od savjetnika Ugarskog namjesničkog vijeća te, nakon odlaska iz Hrvatske, od 1790. do 1792. godine i savjetnik cara i kralja Leopolda II. za pitanja Ugarskoga Kraljevstva. Na svim je tim položajima Balassa svojim djelovanjem i savjetom znatno utjecao na politiku bečkoga dvora prema Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu te osobito na političku svakodnevnicu u slavonskim županijama. Vrijeme njegove aktivne službe poklapalo se ne samo s jozefinskim reformama, nego i općenito s reformama prosvijećenog apsolutizma u Habsburškoj Monarhiji,³ kad su javni službenici Balassina profila itekako utjecali na svakodnevne političke prilike.

Ovo je istraživanje poglavito koncentrirano oko uloge Ferenc Balasse u oblikovanju politike bečkoga dvora i političke svakodnevnicu u slavonskim županijama. Na temelju arhivske građe temeljnih političkih tijela i upravnih institucija s utjecajem u Slavonskome Kraljevstvu te opsežnog fonda Balassine ostavštine pohranjenog u Državnom arhivu Nacionalnog arhiva u Budimpešti,⁴ cilj je ovoga rada utvrditi kako je Ferenc Balassa – prvo kao

¹ Prema: „Piszma od Balasse Gyarmaticha Bana Horvatskoga“, u: Stjepan Antoljak, „Franjo Balassa de Gyarmath“, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. I., 383.

² „Jako se vikalo i protiv bana Balasse. I da nije nekolicina razboritih muževa suzdržala mladež od izgreda, ona bi ga bila zlostavila. Nato je i on otišao, položio svoju čast i nije se više vratio.“ U: *Rod Oršića*, prir. Adam Oršić Slavetički (Zagreb, 1943), 71.

³ Razdoblje vladavine prosvijećenog apsolutizma u Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu postavljam prije svega u vrijeme od 1745. do 1792. godine, što obuhvaća vladavine Marije Terezije (1740.-1780.), Josipa II. (1780.-1790.) i Leopolda II. (1790.-1792.). U tom se razdoblju u vladarevim odlukama znatnije isticala nekompromisna potreba države i vladara za reformama, ali i naglašeno pozivalo na ideje prosvjetiteljstva. O tome usp. Ivana Horbec, *Prema modernoj državi. Uprava i politika u Banskjoj Hrvatskoj 18. stoljeća* (Zagreb, 2018), 57 i dalje te ondje citirana literatura.

⁴ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), fondovi 1 (Spisi Hrvatskoga sabora), 10 (Banski spisi) i 34 (Zagrebačka županija); Državni arhiv Mađarskog nacionalnog arhiva (dalje: MNL OL), fondovi A1 i A39 (Ugarska dvorska kancelarija) te fond P 1765 (ostavština Ferenc Balasse); Austrijski državni arhiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (dalje: ÖStA, HHStA), Kabinettsarchiv, Länderabteilungen – Ungarische Schriften.

veliki župan Srijemske županije, a potom i kao hrvatsko-slavonski ban i povjerenik Zagrebačkog okruga u vrijeme opsežnih upravnih reformi Josipa II. – mogao utjecati na političke i društvene okolnosti Slavonije i slavonskoga plemstva u Habsburškoj Monarhiji druge polovice 18. stoljeća. Pritom će se u obzir uzeti Balassino školovanje i osobne ambicije u formiranju vlastite karijere državnog službenika i njegova razmišljanja o dometima kraljevske vlasti u Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu, ali i u Ugarskom Kraljevstvu u cjelini, te će se pokušati rasvijetliti razlozi kritika njegove uprave od strane hrvatsko-slavonskoga plemstva. Naglasak je pritom postavljen na razdoblje dok je Balassa obnašao službu velikog župana Srijemske županije.

Školovanje i rana karijera

Ferenc Balassa de Gyarmat rođen je 1736. godine u plemićkoj ugarskoj obitelji koja liniju vuče iz 13. stoljeća, u mjestu Kékkő (*Modrý Kameň* u dan. Slovačkoj) u županiji Nógrád, gdje je njegova obitelj posjedovala kaštel. Obitelj je od 1561. godine uživala barunski naslov, a Ferenc Balassa je svojim zaslugama u javnoj upravi 1772. godine pridobio i grofovski naslov.⁵ Nasljednika nije imao, te je njegova grana obitelji izumrla njegovom smrću 1807. godine. Njegov otac također se zvao Ferenc, a majka je bila podrijetlom iz ugarske plemićke obitelji Tolvay. Podrijetlom sa sjevera Ugarskoga Kraljevstva, obitelj Balassa sve do druge polovice 18. stoljeća nije bila znatnije aktivna na području Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva. Izuzetak je kratko banovanje Balassina pretka, također Ferenca, od 1504. do 1505. godine, koje je prekinuto zbog protesta hrvatsko-slavonskih staleža jer nije imao posjeda na području Kraljevstva.

Obrazovna strategija Ferenca Balasse daje naslutiti da ga je njegova obitelj već odmalena pripremala za javnu službu, što je tada bilo uobičajeno. To poglavito pokazuje činjenica da je Ferenc Balassa od 1752. do 1755. godine pohađao i završio tzv. *Theresianum* – prvu plemićku akademiju u Habsburškoj Monarhiji pod izravnom kontrolom habsburških vladara, koju je Marija Terezija osnovala 1746. godine. *Theresianum* je označio prekretnicu u razvoju habsburškog visokog školstva te je znatno utjecao na buduće obrazovne strategije ugarskoga plemstva. Iako po osnutku povezan s isusovačkim redom, koji je u rukama držao cjelokupno visoko školstvo, u *Theresianumu* je kontrola nastavnog sadržaja ipak bila u rukama vladara, a poseban je naglasak

⁵ O obitelji usp. Iván Nagy, *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal*, sv. I. (Pest, 1857). Mrežno izdanje: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Nagyivan-nagy-ivan-magyarorszag-csaladai-1/> [zadnji pristup 29. veljače 2024.]. Usp. i Zlatko Virč, „Župani i arhivsko gradivo Srijemske županije 1745-1929“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje* 6 (2001), 57-70 te Márta Vajnági, „Új hivatali nemesség Magyarországon a 18. század második felében“, *Sic itur ad astra* 2-3 (2003), 175-226.

u obrazovanju bio postavljen na praktično obrazovanje plemstva (osobito visokog) i njegovu pripremu za tada rastuću javnu upravu, zbog čega je bečki dvor stipendijama poticao uključivanje plemstva u takav oblik školovanja. Svatko tko se na natječaje za javne službe javljao s diplomom te akademije imao je prednost, jer je ta diploma bečkome dvoru garantirala prijem sposobnog javnog službenika, vjernog interesima dinastije.⁶ Osim Balasse, *Theresianum* su polazili mnogi pripadnici aristokratskih obitelji politički i društveno utjecajni u Ugarskom i Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu – pripadnici obitelji Drašković, Nadásdy, Erdődy, Pejačević.⁷

Balassa je, dakle, na *Theresianumu* bio pripreman za svoju buduću karijeru javnoga službenika. Uz tradicionalne plemićke discipline, tamo je učio moderne strane jezike – osim materinjeg mađarskog jezika i latinskog jezika kao tadašnjeg *lingua franca* u upravi, izvrsno je poznavao njemački i francuski.⁸ Nadalje, učio je matematiku, fiziku za vojnu i civilnu upravu, povijest, geografiju, moral, modernu filozofiju, ali i pravne discipline nužne za „dobru“ vladavinu i javnu upravu (*gute Polizei*) – državno pravo, međunarodno pravo, kanonsko pravo te političko-kameralne znanosti, koje su obuhvaćale niz praktičnih znanja o javnoj ekonomiji, javnom zdravstvu, organizaciji državnog obrazovanja, socijalnoj politici, primijenjenom računovodstvu u upravi i sl. Dvije godine prije no što je Balassa započeo studij na *Theresianumu* na tu je akademiju pozvan tada poznati njemački teoretičar uprave i prava Johann Heinrich Gottlob von Justi (1720. – 1771.) te tamo preuzeo katedru političko-kameralnih znanosti. Justi je svojim brojnim priručnicima o umijeću uprave itekako utjecao na buduće generacije školovanih javnih službenika,⁹

⁶ Puni naziv akademije bio je *Collegium Nobilium Theresianum Societatis Jesu* i odražavao je pravo vladara da utječe na isusovačko obrazovanje. O važnosti *Theresianuma* za ugarsko plemstvo usp. Olga Khavanova, „Der ungarische Adel am Wiener Theresianum im 18. Jahrhundert: die sozialen und kulturellen Grenzen einer politischen Nation“, u: *Österreichisch-ungarische Beziehungen auf dem Gebiet des Hochschulwesens*, ur. Zsolt K. Lengyel, József Zsigmond Nagy i Gábor Ujváry (Székesfehérvár – Budapest, 2010), 107-122. O važnosti reformi visokoga školstva za razvoj javne službe u Habsburškoj Monarhiji 18. stoljeća, na primjeru Hrvatsko-slavonskoga Kraljevstva, usp. Ivana Horbec, „Lessons in ‘Good Policy’ for the King’s Servants: Political and Cameral Studies in Croatia (1769-1776)“, *Povijesni prilozi* 37 (2018), br. 54, 239-256.

⁷ Popis studenata na *Theresianumu* v. u: Max von Gemmel-Flischbach (prir.), *Album der K. K. Theresianischen Akademie (1746-1880): Verzeichnis sämtlicher Angehöriger der K. K. Theresianischen Akademie [...]* (Wien, 1913).

⁸ U korespondenciji Ferenc Balasse (MNL OL, P 1765) vrlo je malo pisama pisano na hrvatskom jeziku, no Balassa je već i po dugotrajnom stolovanju u Vukovaru, a potom i u Zagrebu, morao dobro poznavati i hrvatski jezik.

⁹ Johann Heinrich Gottlob von Justi, *Der Grundriß einer guten Regierung* (Frankfurt, 1759); *Die Grundfeste zu der Macht und Glückseligkeit der Staaten; oder ausführliche Vorstellung der gesamten Policy-Wissenschaft* (Königsberg – Leipzig, 1760); *Die Natur und das Wesen der Staaten, als die Grundwissenschaft der Staatskunst* (Berlin – Leipzig, 1760); *Gesammelte Poli-*

što dokazuje i kasnija Balassina djelatnost javnoga službenika u Hrvatsko-slavonskome Kraljevstvu, o kojoj će biti riječi u narednom dijelu rada.

U vrijeme dok se Balassa školovao u Beču, područje Ugarskoga Kraljevstva i istočni dio Habsburške Monarhije postaju od osobitog unutarnjopolitičkog i ekonomskog interesa za habsburške vladare. Tijekom 18. stoljeća, a osobito nakon Rata za austrijsko nasljedstvo (1740. – 1748.) Ugarsko Kraljevstvo – čiji je dio bilo i Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo – prestaje se promatrati kao štit nasljednih habsburških zemalja od osmanskih upada, a u politici bečkoga dvora sve se intenzivnije počinje naglašavati gospodarska i politička uloga tog prostora za habsburšku dinastiju. U tom smislu istočni dio Monarhije, osobito dio koji je krajem 17. stoljeća bio oslobođen od osmanske vladavine, od vojnostrateškog, perifernog područja biva integriran u politiku i reformske planove bečkoga dvora. U tom kontekstu pojedinci školovani na reformiranim visokim školama Monarhije, kao što je bio Balassa, i senzibilizirani za unutarnjopolitičke interese bečkoga dvora, postaju iznimno važni u provedbi politike na lokalnoj razini, ali i kao savjetnici u ugarskome pravu. Balassino poznavanje ugarskoga prava došlo je do izražaja još dok je pohađao Theresianum, kad je u Beču 1754. godine objavljena njegova teza *Casulae S. Stephani regis Hungariae vera imago et expositio*.¹⁰ Već 1756. Balassa je imenovan komornikom i savjetnikom Ugarskog namjesničkog vijeća (od 1757. godine savjetnik s plaćom), koju je službu obnašao do 1785. godine.¹¹ Takvo brzo napredovanje u savjetničku poziciju na jednoj od ključnih izvršnih institucija Ugarske nije bilo uobičajeno. Da je bečki dvor mnogo očekivao od Balasse osobito pokazuju rasprave u Državnom vijeću (*Staatsrat*), instituciji koja je osnovana 1761. godine kao savjetodavno tijelo vladaru. Već po samom osnutku Balassa se u tim raspravama navodi kao jedan od istaknutijih savjetnika bečkoga dvora po pitanjima ugarskoga prava (uz Antona Cothmanna, Pála Festeticsa i Antona Hrabowskog) i kao jedini od ukupno 22 savjetnika Ugarskog namjesničkog vijeća.¹²

---

tische und Finanz-Schriften über wichtige Gegenstände der Staatskunst, der Kriegswissenschaften und des Cameral- und Finanzwesens, sv. I-III (Copenhagen – Leipzig, 1761-1764); *Grundsätze der Policywissenschaft in einem vernünftigen, auf den Endzweck der Policy gegründeten Zusammenhange, und zum Gebrauch academischer Vorlesungen abgefasst* (Göttingen, 1756); *Staatswirtschaft oder systematische Abhandlung aller ökonomischen und Cameralwissenschaften*, sv. I-II (Leipzig, 1755).

¹⁰ *Casulae S. Stephani regis Hungariae vera imago et expositio, quas publica luce donavit Franciscus L. B. Balassa de Balassa Gyarmath in Collegio Regio Theresiano S. J. historiae, physicae, ethicae et matheseos studiosus, ex iisdem scientiis anno MDCCLIV mense octobri* (Viennae, Trattner 1754). Puni tekst na <https://archive.org/details/casulaesstephani00bala/page/n3/mode/2up> [zadnji pristup 1. ožujka 2024.].

¹¹ Imenovanje v. u MNL OL, A1, 1757/114.

¹² Usp. npr. rasprave o korištenju komorskih posjeda za provođenje poreznih i urbarskih reformi u Ugarskoj koje su morale biti usklađene s ugarskim zakonom. Győző Ember (prir.),

Uspion velikog župana

Godine 1762. Balassa je bio imenovan za velikog župana Srijemske županije, pri čemu je zadržao službu savjetnika u Ugarskom namjesničkom vijeću. Taj je postupak tada također bio neuobičajen. Kao prvo, višestruke službe nisu se tolerirale još od prve polovice 18. stoljeća. U Ugarskom namjesničkom vijeću već je od samih početaka funkcioniranja te institucije takva praksa bila zabranjena,¹³ a slično se provodilo i u javnim službama Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva: tako, primjerice, 1743. godine Marija Terezija nalaže banu Károlyu Batthyányju da ne dopusti kumuliranje javnih službi od strane jedne osobe zbog opasnosti nesavjesnog obavljanja službe ili zlorabotrebna i potiče ga da u obzir za službe uzme mlađe školovane ljude.¹⁴ Iako su u lokalnoj upravi takve odredbe u prvoj polovici 18. stoljeća često bile neizvedive zbog manjka školovanih kandidata,¹⁵ od šezdesetih godina 18. stoljeća se, poglavito zbog reforme školstva i lakšeg pristupa školovanju, čak i više kandidata natjecalo za jedno mjesto, zbog čega su mnogi plemići svoju karijeru morali započinjati na nižim poslovima tajnika ili prihvaćati neplaćena mjesta.¹⁶ U Balassinu slučaju to, međutim, nije bilo tako, što pokazuje da se Balassa do 1762. godine – tek sedam godina nakon završetka školovanja – prometnuo u jednog od javnih službenika Ugarske u koje je bečki dvor imao puno povjerenje.

Ta rana Balassina karijera neposredno dovodi do pitanja zbog čega je služba velikog župana u Slavoniji bila od posebne važnosti za bečki dvor. Da bi se razumjele okolnosti u kojima je Balassa, tada kao savjetnik Ugarskog namjesničkog vijeća, preuzeo službu velikog župana Srijemske županije i odlučio se preseliti u Vukovar, važno je napomenuti da su tri slavonske županije (Požeška, Virovitička i Srijemska) osnovane u vrijeme (1745.) koje se dijelom preklapa, a dijelom i prethodi formiranju protomodernih društvenih struktura na lokalnoj razini u istočnom dijelu Habsburške Monarhije. Habsburški vladari su se u ugarskom dijelu Monarhije tada itekako borili s ugarskim i hrvatsko-slavonskim staležima da etabliraju svoj autoritet u lokalnoj upravi

---

„Der österreichische Staatsrat und die ungarische Verfassung 1761-1768”, *Acta historica Academiae scientiarum Hungaricae* VI (1959), 120, 123-124, 132.

¹³ MNL OL, A1, 1725/ 1 et 8.

¹⁴ HDA-1, kut. 21, fasc. 47, 1743/10.

¹⁵ Usp. npr. prepisku iz 1745. oko imenovanja Josipa Magdića za podžupana Zagrebačke županije dok je ujedno bio prisjednik sudbenog stola u: MNL OL, A1, 1745/61; HDA-10, kut. 25, 1745/129 i 138.

¹⁶ To potvrđuje niz rasprava o imenovanju javnih službenika u Hrvatsko-slavonskome Kraljevstvu koji se čuva u MNL OL, A1, a i niz kandidata za velike župane slavonskih županija nakon njihova pripajanja jurisdikciji Hrvatsko-slavonskoga sabora i bana 1745. godine; usp. MNL OL, A1, 1745/48.

na tom području jer se većina pokušaja reformi (poglavito ekonomskih ili poreznih) tada sukobljavala sa zahtjevima lokalnih staleža. Naime, prema ugarskom zakonu uprava županija kao osnovnih upravnih jedinica u Ugarskome Kraljevstvu počivala je isključivo na pravu plemstva na političku participaciju u lokalnoj upravi, pa se suradnja lokalnog plemstva s vladarem u izvršnoj vlasti realizirala upravo kroz aktivnost županija. Civilni dio Slavonije, međutim, nije imao kontinuitet staleške vlasti kao što je to bio slučaj s ugarskim i hrvatskim županijama na zapadnom dijelu tog prostora, nego su se na tom području tek počele formirati upravne strukture važne za funkcioniranje civilne uprave.¹⁷ U tom je smislu uprava slavonskih županija mogla za habsburške vladare pružiti primjer za kvalitetnu i svrsishodnu lokalnu upravu, i bečki ju je dvor odlučio iskoristiti.

Takva namjera bečkoga dvora najočitija je pri izboru velikih župana slavonskih županija jer je služba velikih župana u Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu bila jedina koja je, uz bana, odgovarala direktno vladaru. U hrvatskim županijama (Zagrebačka, Križevačka i Varaždinska) vladar u to vrijeme nije imao mnogo utjecaja pri izboru velikog župana: u Varaždinskoj županiji nasljedno pravo na službu imali su grofovi Erdődy, a u Zagrebačkoj i Križevačkoj županiji tu je službu sve do 1757. *ex officio* obnašao plemić izabran za podbana. Dakle, vladar ovdje nije birao svojeg predstavnika u županijama. Slična je situacija bila i u mnogim mađarskim županijama. Prilikom osnutka triju slavonskih županija i ovdje su se javile obitelji koje su se pozivale na pravo na nasljeđivanje te službe: primjerice, obitelji Keglević i Drašković u Požeškoj i Srijemskoj županiji. Međutim, habsburška je vlast odlučila presjeći tu praksu. Na položaje u tri novoosnovane slavonske županije imenovala je privremene upravitelje, i time postigla određenu kontrolu nad njihovom upravom. Ti su upravitelji, kasnije i veliki župani, već tada, 1745. godine, dobili uputu koja će tek 1768. godine postati uobičajena za sve velike župane u županijama Ugarskog Kraljevstva, a koja je prije svega tražila njihov maksimalan angažman u upravi županije, stalni boravak u županiji i redovita izvješća centralnim institucijama.¹⁸

Balassa je, dakle, u Srijemsku županiju došao kao pouzdanik bečkoga dvora kako bi zamijenio dotadašnjeg velikog župana Marka Pejačevića (do 1751. upravitelj županije), potomka obitelji koja je zasluge za habsburšku

¹⁷ O tome usp. Ivana Horbec, „Auf der Suche nach einem Kompromiss: Die Einrichtung der Zivilverwaltung in Slawonien (1745)“, u: *Die Personalfrage in neuen Provinzen. Das Banat im regionalen Vergleich*, ur. Harald Heppner i Sabine Jesner (Stuttgart, 2020), 213-228.

¹⁸ Za upute velikih župana slavonskih županija v. HDA-1, kut. 24, fasc. 49, 1745/51, MNL OL, P 1765, kut. 1, fol. 1-29. Za model uputa v. Ivan Kukuljević Sakcinski, *Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. I. (Zagreb, 1862), 417-421. Za opću uputu iz 1768. v. MNL OL, A1, 1768/392.

kuću ostvarila tijekom ratova protiv Osmanskoga Carstva.¹⁹ Prvo je 1760. godine bio imenovan upraviteljem županije, da bi nakon smrti Marka Pejačevića 1762. godine bio imenovan i velikim županom, za koju se službu sâm kandidirao.²⁰

Balassa je za bečki dvor bio idealan kandidat za velikog župana. Iako je vukao podrijetlo iz sjevernougarske županije Nógrád i nije dotad bio povezan s Hrvatsko-slavonskim Kraljevstvom, imao je posjed na području Srijemske županije (time i indigenat), a njegovo su školovanje i dotadašnja služba dokazali da svoja znanja može i želi usmjeriti prema interesima Monarhije u lokalnoj upravi. Za svoju službu velikog župana dobio je posebnu dozvolu da izostaje s redovitih sjednica Ugarskog namjesničkog vijeća, jer je kontrola uprave nad županijom bila od većega interesa za bečki dvor: u dekretu o njegovom imenovanju velikim županom Marija Terezija posebno je naglasila obavezu da neprestano boravi u županiji, redovito održava županijske skupštine i sjednice županijskog suda, ali i da nadgleda prikupljanje komorskih prihoda te njihovu isplatu u erar.²¹

Po dolasku u Srijemsku županiju Balassa se smjestio u Vukovaru, gdje je zadržao sjedište sve do 1785. godine, kad je imenovan hrvatsko-slavonskim banom i povjerenikom Zagrebačkog okruga. Sudeći po njegovoj bogatoj korespondenciji koja se čuva u Državnom arhivu Mađarskog nacionalnog arhiva,²² Balassa je svoja pisma zaista velikom većinom pisao u Vukovaru, iako je tijekom svoje službe velikoga župana obnašao i druge važne funkcije: 1760-ih je godina bio povjerenik za zdravstvo u Slavoniji te član povjerenstva za urbarsku regulaciju, od 1769. do 1782. bio je ravnatelj Civilnog povjerenstva, zadužen za upravu kontribucijom, 1770-ih je sudjelovao u radu nekoliko prosvjetnih odbora u Ugarskoj, 1776. je godine, po objavi *Ratio educationis*, imenovan je ravnateljem Požunskog školskog odbora, 1779. godine kraljevski je povjerenik za Rijeku, a od 1783. do 1785. godine i predsjednik Ugarske komore i čuvar krune.²³

Na svim tim pozicijama Balassa se nije ustručavao predlagati nova rješenja. Dokumentacija vezana uz njegovu službu velikog župana sačuvana u

¹⁹ Pregled velikih župana Srijemske županije v. kod Zlatko Virč, „Župani i arhivsko gradivo Srijemske županije 1745–1929“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje* 6 (2001), 57-70.

²⁰ Balassinu kandidaturu, naslovljenu na kancelara Ugarske dvorske kancelarije, v. u MNL OL, P 1765, kut. 1, f. 122.

²¹ Dekret za Balassu za službu velikog župana v. u MNL OL, P 1765, kut. 1, f. 118 te u MNL OL, P 1765, kut. 1, f. 188 r/v.

²² MNL OL, P 1765, tétel 21 i 22 (koncepti Balassinih pisama i pisma Balassi).

²³ MNL OL, A1, 1769/308; Ember, „Der österreichische Staatsrat“, str. 137, bilj. 1. Za Balassinu karijeru v. i Márta Vajnági, „Új hivatali nemesség Magyarországon a 18. század második felében“, *Sic itur ad astra* 2-3 (2003), 175-226, osobito 186 i dalje.

njegovoj ostavštini²⁴ pokazuje da je Balassa u Srijemskoj županiji pokušao utemeljiti osnove prosvijećenog upravljanja, te da su na njegovu djelatnost kao javnoga službenika itekako utjecali udžbenici po kojima su na reformiranim visokim školama Monarhije učili budući javni službenici, a koje su napisali Karl Anton v. Martini, Johann Heinrich Gottlob von Justi i Joseph von Sonnenfels, najutjecajniji gospodarski i pravni mislioci Monarhije druge polovice 18. stoljeća.²⁵ Energija koju je Balassa uveo u upravu Srijemske županije možda se najbolje može procijeniti kroz redovna izvješća koja je slao centralnim institucijama: ta su izvješća vrlo detaljna, prilike u županiji ne ocjenjuju se samo kroz porezna pitanja, nego i kroz gospodarstvo, školstvo, zdravstvo, ocjene županijskih službenika i druge poslove, a popraćena su vrlo detaljnim tabelama, koje čine jedne od prvih protostatističkih izvora u Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu. Naime, tabelarni prikaz stanja tada je smatran jednim od temelja razvoja svih aspekata javne službe, a Balassa je u Srijemskoj županiji tu metodu primjenjivao mnogo prije no što je ona bila naređena od strane Josipa II. osamdesetih godina 18. stoljeća. Također, temeljem njegove korespondencije jasno je da se u poslovima županije savjetovao s mnogim utjecajnim veleposjednicima (npr. Odeschalchijem u Iloku), ali i da je unutar županije uspio okupiti ekipu javnih službenika u koje je mogao imati povjerenja.²⁶

Međutim, Balassina izvješća pokazuju i da je njegova revnost u službi, i birokratizacija koja tada nije bila uobičajena, dočekana s mnogim kritikama. U svojim izvještajima Mariji Tereziji 1760-ih godina, koje nije slao službenim kanalima, nego posredno preko pisama kraljičinom tajniku Corneliusu Nennyju,²⁷ neprestano je tražio zaštitu Dvora protiv „neprijatelja koje je navukao za vrat zbog svojih prijedloga“ jer se u obavljanju svoje službe morao boriti s mnogim „tvrdim i oporim glavama“. Ta pisma uključuju i niz Balassinih prijedloga za poboljšanje uprave, iz kojih je jasno da njegovi politički stavovi i planovi za županiju nimalo nisu odgovarali županijskom plemstvu. Neki od tih prijedloga su zaista bili revolucionarni, u konačnici i protivni ugarskom zakonu, i smjerali su ka znatnom umanjenju staleške autonomije u lokalnoj upravi.

²⁴ MNL OL, P 1765, tétel 1, kut. 1-4.

²⁵ Karl Anton von Martini, *De lege naturali postitiones in usum auditorii Vindobonensis* (Vindobonae, 1762); Joseph von Sonnenfels, *Grundsätze der Polizey- Handlungs- und Finanzwissenschaft*, sv. I-III (Wien, 1787). Za Justijeve radove usp. bilj. 9.

²⁶ Niz izvješća dostupan je u kut. 2-4 spomenute Balassine ostavštine MNL OL. O tome usp. i Vajnági, „Új hivatali nemesség“, 189-191. Za korespondenciju s Odeschalchijem v. MNL OL, P 1765, tétel 21, kut. 40, nr. 1816-1817.

²⁷ ÖStA, HHStA, Kabinettsarchiv, Nachlass Nenny, kut. 1, subd. 3 i 6 te kut. 2, subd. 3.

Balassini prijedlozi uključuju čitav niz pitanja javne uprave u najširem smislu: pitanja urbana, kontribucije, načina prikupljanja poreza, vojne uprave, borbi protiv epidemija kuge, uređenja obrazovanja, načina izbora županijskog magistrata, uloge velikog župana u županiji, pitanja kraljevskih prava u ugarskim zemljama i slično. Prijedloge je od 1763. do 1766. godine kraljičinom tajniku Nennyju pisao gotovo svakoga tjedna. Balassa je takav svoj angažman opravdavao svojim domoljubljem, koje je po njegovom mišljenju od njega, jednako kao i od svakoga podanika Monarhije, zahtijevalo da pruži savjet o svemu što misli da je „u korist kralja i države“.²⁸ Balassina su se razmišljanja o dužnosti javnoga službenika prema vladaru itekako uklapala u politiku bečkoga dvora: Marija Terezija je istovremeno poticala sve institucije i individualne javne službenike da savjetuju vladara u javnim pitanjima, računajući na to da su najbolje upoznati s lokalnim prilikama.²⁹

Kako je u vrijeme svoje prepiske s kraljičinim tajnikom bio zaokupljen dužnostima velikog župana, velik broj Balassinih prijedloga odnosio se na funkcioniranje županijskih uprava. Tako je Balassa pred Ugarski sabor 1764. godine predlagao da se prihvate zaključci kojima bi se, neovisno o pravnim običajima u pojedinim županijama, ujednačila sva prava i upravna praksa u ugarskim i hrvatsko-slavonskim županijama, te kojima bi vladar preuzeo pravo biranja svih županijskih službenika (što je bilo u suprotnosti s ugarskim zakonom, koji je pravo predlaganja službenika stavljao u ruke županijskog plemstva, a izbora u ruke velikih župana). Takav je svoj prijedlog obrazložio time što, po njegovom iskustvu, na Ugarskome saboru „svi otpori glavnih službi protiv kraljevskih propozicija i mišljenja ne dolaze od strane Gornjega doma, gdje sjede magnati i prelati, nego upravo od strane Donjega doma, gdje sjede poslanici županija i slobodnih kraljevskih gradova“.³⁰ Razlog tomu Balassa je povlačio iz prakse da članovi Gornjega doma svoje časti dobivaju od kralja, a članovi Donjega doma od županijskog plemstva, koje se više zalagalo za interese županije nego za interese vladara i bečkoga dvora. Tom je prilikom Balassa čak predložio i da se radi objektivnosti na županijske službe namještaju plemići iz drugih županija koji nisu imali posjed na području županije u kojoj bi obnašali službu, što se također protivilo ugarskome zakonu koji je kao uvjet za obnašanje županijskih službi postavljao pripadnost županijskom plemstvu, a time i vlasništvo posjeda u dotičnoj jurisdikciji.

²⁸ Isto, kut. 1, subd. 3 („Propositionen des Baron Balassa für den Ungarischen Landtag des Jahres 1764“).

²⁹ Usporedi npr. odredbu iz 1769. u: *Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780 [...]*, sv. 5, prir. J. Kropatschek (Wien, 1786), br. 1150, 480-482.

³⁰ ÖStA, HHStA, Kabinettsarchiv, Nachlass Nenny, kut. 1, subd. 3, fol. 9. Slično i u pismu od 2. svibnja 1763., isto, subd. 6, fol. 41.

Nadalje, Balassa je predlagao novi postupak razreza poreza po ugarskim i hrvatsko-slavonskim županijama, tvrdeći da je svoj prijedlog već proveo u Srijemskoj županiji i tako pružio primjer ostalim velikim županima,³¹ pisao je niz prijave protiv županijskih službenika tvrdeći da se oni više brinu za svoj dobitak nego za javno dobro i „najviše potrebe“,³² predlagao je topografsku izmjeru Kraljevine Ugarske prije no što je ona zaista bila i provedena,³³ kao i znatnije sudjelovanje županija u vojnim nastojanjima Monarhije u vidu prijenosa viška prihoda županija za vojne potrebe i održavanja županijskih banderija pod kontrolom Dvorskog ratnog vijeća.³⁴ Predlagao je da svaki županijski službenik svoja godišnja izvješća podnosi u tabelarnom prikazu, što je pokušao provesti i u Srijemskoj županiji, s nadom da će i ostali veliki župani slijediti njegov primjer.³⁵ Uz to, Balassa se protivio odašiljanju predstavnika slavonskih županija na Hrvatsko-slavonski sabor. Kad je 1764. godine dobio poziv hrvatskoga bana Ferenc Nadasdyja (ban od 1756. do 1783.) za sudjelovanje na saboru, odlučio je, prema svojem izvještaju kraljičinom tajniku, banu odgovoriti da Hrvatsko-slavonski sabor smatra besmislenim okupljanjem staleža, protivnim interesima krune, na kojemu hrvatsko plemstvo pokušava usaditi slavonskom plemstvu otpor vladaru. Isto je preporučio i Virovitičkoj i Požeškoj županiji, za koje je tvrdio da se „običavaju povoditi za njegovim primjerom“.³⁶

Balassa je uputio mnogo pritužbi i prijedloga vezanih uz ograničenja njegove službe velikog župana. U kolovozu 1764. godine pisao je: „Sasvim je nužno da jednom velikom županu neke županije – tko god on bio, ako posjeduje dovoljan uvid i zaista je odan potrebama previšnje službe – bude omogućeno da vodi svoju županiju po svojoj volji te da je prema vlastitoj savjesti i odlukama usmjerava onomu što je korisno previšnjoj koristi i općem dobru.“³⁷ Pritom je naveo primjer Srijemske županije, za koju je ustvrdio da je po njegovom dolasku bila u posvemašnjem neredu i da su njome vladale „tvrdo glave glave“, a da je njegovom zaslugom ta županija postala jedan od dobrih i korisnih primjera u Ugarskom Kraljevstvu. U konačnici, Balassa se u svojim pismima Nennyju odvažio i na mnogo revolucionarniji prijedlog: kad je uvidio otpor od strane županijskoj plemstva, predložio je da se Srijemsku županiju pripoji Vojnoj krajini, kako uopće ne bi bila pod jurisdikcijom hrvat-

³¹ Isto, kut. 1, subd. 3, fol. 12.

³² Isto, kut. 1, subd. 3 i 6, ožujak 1764.

³³ Isto, kut. 1, subd. 6, fol. 14. Za izmjeru v. maps.arcanum.com.

³⁴ ÖStA, HHStA, Kabinettsarchiv, Nachlass Nenny, kut. 1, subd. 3, fol. 77, 201.

³⁵ Isto, subd. 6, fol. 14.

³⁶ Isto, fol. 139.

³⁷ Isto, fol. 208.

sko-slavonskog bana i sabora.³⁸ Postavke ugarskoga zakona bile su za Balassu tek provizorne: za njega su ugarske slobode služile „samo pojedincima, ali su cijeloj ugarskoj zemlji [bile] izrazito štetne“, i njih je – prema Balassi – trebalo „iskorijeniti“ kako bi se Ugarsko Kraljevstvo „učinilo sretnim“.³⁹

Prema dostupnim dokumentima teško je utvrditi kakva je bila recepcija prijedloga koje je šezdesetih godina 18. stoljeća Balassa, kao veliki župan Srijemske županije, preko kraljičina tajnika Nennyja upravljao bečkome dvoru. Sačuvani koncepti Nennyjevih odgovora Balassi daju naslutiti da je Nenny odgovarao mnogo rjeđe no što je Balassa pisao, i da su se ti odgovori uglavnom svodili na kratku zahvalu i eventualno upućivanje na neko drugo mjesto ovlašteno za Balassine prigovore. Iz dotičnih pisama ipak se može utvrditi da je Balassa tada bio vrlo nezadovoljan svojom pozicijom i odnosom s lokalnim plemstvom pa je u više navrata tražio premještaj na bilo kakvu poziciju u Beč, poglavito u Državno vijeće, koje se tada itekako bavilo ugarskim pitanjima i često pitalo Balassu za savjet.

Hrvatsko-slavonski ban i povjerenik Zagrebačkog okruga

Balassina aktivnost u Srijemskoj županiji možda i nije sasvim odgovarala bečkom dvoru: iako je vladaru bilo važno da se u lokalnoj upravi može pouzdati u velikog župana kao kraljevskog predstavnika u županijama koji se može i zna upoznati s lokalnim prilikama, sukobi s lokalnim plemstvom – gdje je Marija Terezija pokušavala ostvarivati kompromisna rješenja – bečkome dvoru vjerojatno nisu bili od koristi. Takva se situacija znatno promijenila s dolaskom Josipa II. na vlast 1780. godine. Iako je Balassa od šezdesetih godina 18. stoljeća tražio oslobođenje od službe velikoga župana u Srijemskoj županiji, te je službe bio oslobođen tek nakon što je 1785. godine Josip II. ukinuo dotadašnju županijsku upravu i umjesto nje u Ugarskom Kraljevstvu osnovao 10 okruga. Tom je prilikom Balassa imenovan hrvatsko-slavonskim banom i povjerenikom Zagrebačkog okruga (koji je uključivao hrvatske županije – Varaždinsku, Zagrebačku i Križevačku – te Požešku i Zaladsku županiju). Vladavina Josipa II. bila je obilježena nekompromisnom politikom prema staležima zemalja krune sv. Stjepana, što je itekako odgovaralo Balassinim stavovima. Stoga ne začuđuje da je Balassa bio jedan od rijetkih ugarskih magnata koji je želio prihvatiti takvu službu. Iako bi se među hrvatskim i slavonskim plemstvom pronašlo kandidata koji su mogli obavljati tu službu i bili su bliski Dvoru (npr. Nikola Škrlec Lomnički, Alexander Szecsen, Antun Janković i dr.), nitko od njih nije želio prihvatiti tu službu jer se reforma protivila tradiciji ugarskoga prava i podrazumijevala je konflikt

³⁸ Isto, fol. 177.

³⁹ Isto, fol. 43.

sa županijskim plemstvom.⁴⁰ Pristajući uz tu reformu, Balassa se sukobio i s vodećim magnatima u Monarhijskoj upravi Ugarskim Kraljevstvom: primjere, iste je godine kad je Balassa pristao na tu funkciju čak i ugarski kancelar na bečkome dvoru Ferenc Esterházy – inače pripadnik „prohabsburške“ strane u pregovorima bečkoga dvora i ugarskih staleža – morao Josipu II. objašnjavati što ugarskom plemstvu znači „sloboda“: prema Esterházyju, ta se sloboda temeljila na pravu staleža da sudjeluju u zakonodavstvu, sudbenoj vlasti na vlastitom vlastelinstvu i na oslobođenju od poreza. Osobito je pritom naglašavao da ugarski plemić svoje slobode nije promatrao kao kraljevske privilegije, nego kao svoje vlasništvo koje mu nitko nije mogao oduzeti.⁴¹ Esterházyjeve stavove dijelilo je i hrvatsko-slavonsko plemstvo.

Balassa je svoja iskustva u više od dva desetljeća uprave Srijemskom županijom itekako prenio na svoju novu službu. Bio je jednim od rijetkih banova koji se nije posvetio i vojnoj službi, što ukazuje na to da je njegovim izborom Josip II. prije svega želio urediti civilnu upravu. Povjerenici okruga od Josipa II. dobili su nalog da sami donesu propise prilagođene lokalnim uvjetima u pojedinim okruzima; Balassa je stoga, kao i drugi povjerenici, predao iscrpan izvještaj o tome, koji broji čak 359 stranica, mnogo više od izvještaja drugih povjerenika. U njemu je Balassa potanko opisao kako je krenuo s poslom u svojem okrugu te naveo da vodi i vlastiti dnevnik u koji bilježi „ne samo radnje, nego i razna razmišljanja koja se tiču općeg dobra“ te da se redovito konzultira s Ferencom Széchényijem, bivšim banskim namjesnikom i upraviteljem Pečuškog okruga, u koji su ulazile i Virovitička i Srijemska županija.⁴² Balassin izvještaj pokazuje da je vrlo angažirano krenuo s poslom u novoj službi: proputovao je svim naseljima svojega okruga, informirao se o zajedničkoj imovini i rukovođenju zajedničkim prihodima, provjeravao dokumentaciju i financijske izvještaje, poslušao primjedbe protiv službenika, pregledao crkvu i školu, provjerio metode obrazovanja te dao savjete za poboljšanja.

Balassa je svake godine izvještavao i Ugarsko namjesničko vijeće o stanju u svojem okrugu.⁴³ Ti se izvještaji protežu na više desetaka stranica, a sadr-

⁴⁰ Detaljno o reformi v. Lajos Hajdu, *II. József igazgatási reformjai Magyarországon* (Budapest, 1982), 172. i dalje. Usp. i Derek Beales, *Joseph II. Sv. II: Against the World 1780-1790* (Cambridge University Press, 2009), 481 i dalje; Éva Balázs, *Hungary and the Habsburgs 1765-1800. An Experiment in Enlightened Absolutism* (Budapest: CEU Press, 1997), 241.

⁴¹ Esterházy, „Allerunterthänigster Vortrag über die Verfassung Hungarns, dessen öffentlicher Verwaltung und dermaligen Zustand, mit mehreren Verbesserungsvorschlägen“, 15. siječnja 1785., MNL OL, sekcija I, Hungarica aus der Privatbibliothek S. M., fasc. 1, sv. D, § 14-18.

⁴² MNL OL, A39, 1785/9471. O tome v. Hajdu, *II. József*, 227-231.

⁴³ MNL OL, P1765, tétel 10, kut. 12, fol. 256-287 i 315-358.

žavaju vrijedne podatke za razumijevanje lokalne uprave: topografsko-statističke podatke o području jurisdikcije i upravnu podjelu, broj i sastav stanovništva, vjersku strukturu stanovništva i crkvene institucije, financiranje i rad škola, pitanja „opće sigurnosti” – prije svega financijska i javnozdravstvena, stanje kontribucija i porezna opterećenost stanovništva, urbarski odnosi, urod pojedinih poljoprivrednih kultura, trgovina, manufakture, prometna infrastruktura, stanje javnih zgrada, površina područja pod šumama i korištenje šuma, izvješća o redovitim kontrolama poslovanja lokalne uprave, mjere za pojednostavnjenje upravnih poslova te izvješća o radu podređenih javnih službenika. Pitanja obuhvaćena ovim izvještajima upućuju na znatan Balassin angažman u mnogim sferama javne uprave i inicijativu za uvođenje novih birokratskih tehnika.

Da se Balassa srčano zauzimao za reforme koje je Josip II. pokušavao provesti širom Monarhije, a osobito u njezinom istočnom dijelu, dokazuju i njegova nastojanja kontrole javnih službenika pod njegovom jurisdikcijom. Redovito je propitivao rad podređenih službenika i ne samo provodio odredbe Josipa II. o uvođenju tzv. *Konduittlista*, formulara kojima se kontrolirao i ocjenjivao rad službenika u državnim institucijama, te „crnih lista“, godišnjih popisa službenika koji „zbog nekorisnosti tijela i duha“ nisu više smatrani sposobnima za službu, nego je u svojem okrugu uveo slične liste i za županijske službenike.⁴⁴ Budući da je detaljno pratio sve što se događa na prostoru njegove jurisdikcije, imao je, i koristio, priliku podnositi niz prijedloga kako da se dodatno uredi mnogi aspekti svakodnevnog života. Mnogi od njegovih prijedloga ulazili su i u intimnu sferu svakodnevnog života lokalnog stanovništva: bili su to, primjerice, prijedlozi o dnevnom rasporedu brige za životinje i konje te pranja kočija, poticaji da se ljudi bude zvukom jutarnjeg zvona, dijeljenje opomena i kazni za zaražene sifilisom.⁴⁵ Takvu temeljitost očekivao je i od svojih podređenih, vjerojatno pritom izazivajući kritike i prigovore. Mjere koje je Balassa provodio često su bile neprimjenjive u praksi, a nisu u potpunosti odgovarale ni centralnim institucijama: Ugarsko namjesničko vijeće ga je, primjerice, više puta upozorilo da svojim prijedlozima ne potencira konfliktne situacije.⁴⁶

Imajući na umu Balassinu tvrdnu upravu, prvo u Srijemskoj županiji, a potom i u Zagrebačkom okrugu, kao i njegovo zagovaranje jačanja kraljevske vlasti na lokalnoj razini, što nije bilo u skladu s ugarskim ustavom i pravnim običajima ni u Ugarskoj ni u Hrvatsko-slavonskome Kraljevstvu, nije teško zamisliti zašto je Balassa iz Hrvatske otišao uz odobravanje hrvatsko-slavon-

⁴⁴ HDA-34, kut. 34, 1786/3432. Za *Konduittliste* i „crne liste“ usp. Waltraud Heindl, *Gehorsame Rebellen. Bürokratie und Beamte in Österreich 1780 bis 1848* (Wien: Böhlau, 1991), 28.

⁴⁵ Vajnági, „Új hivatali nemesség“, 193; Hajdu, *II. József*, 250.

⁴⁶ Vajnági, „Új hivatali nemesség“, 194.

skih staleža i javnih službenika. Nakon smrti Josipa II. 1790. godine i nakon što su zbog otpora u Ugarskoj povučene sve njegove reforme, pa tako i reforma ustroja ugarskih i hrvatsko-slavonskih županija, plemstvo Zagrebačke županije zahtijevalo je od novoga kralja Leopolda II. da Balassu ukloni i s mjesta hrvatsko-slavonskoga bana, uz tvrdnju da je imenovan bez prijedloga Kraljevstva, pa je stoga smatran nezakonitim,⁴⁷ i da imenuje novoga bana s punim autoritetom prema ugarskome zakonu koji će braniti municipalna prava i slobode staleža.⁴⁸

Mjesto velikoga župana Zagrebačke županije tada je preuzeo Nikola Škrlec Lomnički, koji je, kao i Balassa, bio zagovaratelj prosvijećenih reformi u Kraljevstvu, ali je zbog nekompromisne vladavine Josipa II. prema staležima odustao od istoga položaja. Njegov govor prilikom uvođenja u službu velikoga župana uvelike odražava razmišljanja staleža o vladavini Josipa II. i banovanju Ferenc Balasse. Tom je prilikom Škrlec istaknuo: „[...] već šesta protječe godina otkako je zbog ništenja domovinskih zakona, nametanja stranih ustanova i uvođenja tuđeg jezika, nestala svaka sigurnost osobe i vlasništva, do te mjere da sam tek sada osjetio da živim, da sam slobodan čovjek, da imam domovinu. Napokon, već šesta protječe godina otkad sam bio primoran napustiti ovu stolicu zbog ukidanja zakonitog magistrata velikog župana, zbog raspuštanja slobodnih županijskih sabora, zbog prekidanja svake veze koja prema sustavu zakona tako krasno spaja vladara s podanicima.“⁴⁹ Referirajući se na Balassu, Škrlec je okupljenim staležima nadalje poručio: „Što da kažem o smrtnoj opasnosti kojoj nas je izložio jedan izopačeni sin ugarskog naroda, kad je izvršnu vlast potaknuo da pokuša tri županije južne Slavonije [Požeška, Virovitička i Srijemska županija, op. a.] odvojiti od Ugarske čak i što se poreznog sustava tiče, spojiti ih u tom pogledu sa sjevernima [Varaždinska, Zagrebačka i Križevačka županija, op. a.] , te na taj način od šest županija oformiti entitet odijeljen od Ugarske do te mjere, da čak ni svoje legatne ne mogu slati u Sabor? Ali providnost tadašnjih staleža ovog kraljevstva lako je sagledala poguban učinak ove naopake nakane, postojanost njihova samu je nakanu onemogućila, i ujedno pokazala nama, kao i našim potomcima, na koji način sličnu pogibelj možemo najefikasnije preduhitriti jednom zauvijek.“⁵⁰ Odlazak Balasse iz Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva sla-

⁴⁷ I prethodni banovi su imenovani bez prijedloga staleža – Ferenc Nadásdy (ban od 1756. do 1783.) i Ferenc Esterházy (ban od 1783. do 1785.).

⁴⁸ Vjekoslav Klaić, „Kandidacija (commendatio) bana po hrvatskom saboru za vladanja kuće Habsburg (1527-1848)“, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva* X (1908), 186.

⁴⁹ Govor objavljen u prijevodu na hrvatski jezik Nevena Jovanovića u: Nikola Škrlec Lomnički, „Četvrti dijalog. Za politiku, a potom o domovinskoj politici ili Kako se živi u Hrvatskoj“, u: *Nikola Škrlec Lomnički 1729-1799.*, sv. I, ur. Eugen Pusić et al. (Zagreb, 1999), 49.

⁵⁰ Isto, 53.

vio se stoga kao povratak „zakonitom sustavu“ i „svetoj kruni Ugarskoj“. Nakon Zagreba, Balassa se zaputio u Beč, gdje je u vrijeme Leopolda II. (1790. – 1792.) bio predsjednik Ilirske dvorske kancelarije te je služio novome kralju kao jedan od najutjecajnijih savjetnika za brojna pitanja uprave bečkoga dvora u Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu.

Zaključak

Utjecaj Ferenc Balasse dosad je nepravedno bio zapostavljen u hrvatskoj historiografiji koja se bavi razdobljem prosvjetiteljstva i uprave prosvijećenog apsolutizma. Balassa je bio jedan od rijetkih službenika iz Hrvatske i Slavonije koji se trudio imati kontinuirani kontakt s dvorskim institucijama, a njegovi su prijedlozi – iako su povremeno od strane Dvora odbacivani kao pretjerano ambiciozni – itekako imali utjecaj na politiku Monarhije prema Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu. Također, njegovo iskustvo u upravi slavonskim županijama, koje je trajalo ukupno tri desetljeća, uvelike nam može rasvijetliti odnose habsburških vladara i prema Civilnoj Hrvatskoj i prema Civilnoj Slavoniji, jer je znatna većina prijedloga i izvještaja koji su od 1760-ih do 1790-ih čitani i diskutirani u okviru dvorskih institucija dolazila iz Balassina pera. Broj pitanja koja je Balassa obuhvaćao u svojim pismenima upućuje na znatnu ekstenziju funkcija državne uprave tijekom druge polovice 18. stoljeća. Tadašnja je državna uprava podrazumijevala i nove birokratske tehnike i rastuću svijest javnih službenika o njihovu utjecaju u javnim poslovima koji su im tada bili povjereni, a potom i rast važnosti lokalnih autoriteta vlasti u izgradnji struktura modernih država. S druge strane, Balassina ambicioznost u obnašanju kraljevske službe i isticanju kraljevskih prava u lokalnoj upravi svakako ga je morala dovesti u sukob s pripadnicima hrvatsko-slavonskih staleža. U tom smislu, Balassa je – iako je proveo više desetljeća na prostoru Hrvatsko-slavonskog Kraljevstva – za bečki dvor donekle i morao biti smetnja u etabliranju kraljevske vlasti na lokalnoj razini, jer je za provedbu propisa i dekreta bila važna suradnja kraljevske uprave s onom običajnom, staleškom. Balassin utjecaj na političke, društvene i gospodarske prilike u Hrvatsko-slavonskom Kraljevstvu, a osobito u Slavoniji, gdje se i upoznao s lokalnim običajima, može se dvojako ocijeniti. S jedne je strane taj utjecaj bio znatan, jer su se Balassina aktivnost i brojni izvještaji koje je upućivao bečkome dvoru itekako odražavali na formiranje politike habsburških vladara prema ovim prostorima. S druge nam strane kasniji događaji pokazuju da su Balassini uspjesi u provođenju reformi bili tek privremeni, poglavito stoga što Balassa za svoju djelatnost nije uspio pridobiti hrvatsko-slavonske staleže kao primarne suradnike habsburških vladara na lokalnoj razini.

Summary

COUNT FERENC BALASSA AND CIVIL SLAVONIA IN THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY

As a royal chamberlain, councillor to the Hungarian Lieutenancy Council, Supreme Count of Srijem County, Ban of Croatia-Slavonia, and advisor to Leopold II, Count Ferenc Balassa (1736–1807) was one of the more prominent figures in the politics of the Lands of the Crown of Saint Stephen in the second half of the 18th century. Balassa has rarely been discussed in Croatian historiography based on sources, often from differing and firm viewpoints. On one hand, he has been seen as a representative of the intelligentsia and an enlightened public servant; on the other hand, as a “foreigner,” “Josephinist,” and “commissary” of the Habsburg rulers. Balassa spent a significant portion of his career, from 1762 to 1790, in the Kingdom of Croatia-Slavonia, where he became acquainted with the local social and political traditions and acted as an intermediary between the estates and the demands of state structures at the local level during the period of enlightened absolutism. His extensive correspondence and other records greatly reveal his personal aspirations, as well as his individual views on the local politics of the time. This paper examines Balassa’s role in shaping Habsburg policy towards Slavonian counties, particularly with regard to his education, personal ambitions, and political experience in Slavonia.

Keywords: Ferenc Balassa, Croatian history, Slavonia, Habsburg Monarchy, History of Public Administration, 18th Century

Kontakt:

dr. sc. Ivana Horbec
Hrvatski institut za povijest
Opatička 10, 10000 Zagreb
email: ihorbec@isp.hr